

Катарина Мано-Зиси, Београд

ЗБОРНИЦИ ЗА ПУТНИКЕ БОЖИДАРА ВУКОВИЋА У СВЕТЛУ САЧУВАНИХ ПРИМЕРАКА

Од свих старих српских штампара Божидар Вуковић је остварио највећи и најдуготрајнији издавачки подухват у првим деценијама XVI века у Венецији. Главни град Млетачке републике на врхунцу свог културног процвата већ је стекао славу познатог штампарског центра. Из његових многобројних штампарија излазила је литература која је покривала готово сва научна и књижевна подручја и задовољавала нарасле интелектуалне и практичне потребе ренесансног човека. Оваква атмосфера подстакла је Вуковића да, поред свих тешкоћа, изда у Венецији осам књига, што је и највећи број остварен од стране наших старих штампара.

Захваљујући изложби посвећеној раду Божидара Вуковића,¹ када је презентован већи број примерака свих његових издања, појавили су се до сада непознати егземплари *Зборника за путнике* штампани 1520. и 1536, иначе веома ретке и некомплетно сачуване књиге. Скоро сам имала прилике да, поред два егземплара из београдских збирки, прегледам још два доста добро очувана примерка у лењинградској Публичној библиотеци „Салтиков-Шчедрин“ и софијској Народној библиотеци „Кирил и Методиј“. У намери да неке од њих тачно идентификујем и да уз помоћ више узорака сагледам целину издања друге књиге *Зборника*, као и њен однос према првој књизи и познијем издању из 1536, открила сам неке појединости које могу бити вредне за сагледавање настајања, као и поступка којим је састављена целина овог издања *Зборника*.

Зборник је трећа књига коју је Божидар Вуковић издао у Венецији, 6. марта 1520, непосредно после *Служабника* 1519. и *Псалтира с последовањем* 1519—1520. године. После *Зборника*

¹ Музеји и галерије Титограда приредили су 1981. године у Титограду, а затим у Београду и Новом Саду, изложбу посвећену штампару Божидару Вуковићу-Подгоричанину. Аутор изложбе Рајка Вујошевић изнела је већи број Вуковићевих издања из разних југословенских збирки, чиме је овај издавач и штампар репрезентативно представљен.

настаће застој у раду Вуковићеве штампарије, да би тек 26. априла 1536. изашло поновљено издање ове књиге.

У библиографским прегледима јужнословенских књижевности и историје из прошлог века књига је називана *Молитвеником*.² Каснији назив *Зборник* први је употребио Стојан Новаковић, називајући га *Зборником за путнике*. На то га је навео сам Вуковић, који у поговору каже да је „ . . . И другугие кнѣгы съписахъ по мѣншиими словеси иже въ поутѣ хѣдецимъ оудѣвъ носима вълаютъ.“³ Име *Зборник* би више одговарало, јер су у њему текстови разноводног састава, а самих молитви, односно требничких текстова, има сразмерно мање него других.

Чешки слависта Ј. Добровски 1822. у својој граматици словенског језика први наводи једну књигу са молитвама на српском језику штампану у Венецији 1527. у формату 8°.⁴ Податак о овој књизи он је, наиме, преузео из *Каталога словенских књига Бодлеанске библиотеке при универзитету у Оксфорду штампаног још 1647. године*. На основу овако штурих обавештења тешко је идентификовати издање *Молитвеника—Зборника* Божидача Вуковића, то тим пре што ова књига садржи један мањи део са текстовима молитви, а има и други формат. Једино би година упућивала на време када је Вуковић штампао у Венецији књиге на српском језику, и то најближе години изласка из штампе мале књиге *Зборника*. Управо је то навело многе касније истраживаче да ретке примерке ове Вуковићеве књиге, који нису имали сачуван поговор са годином штампања, датирају са 1527. годином. П. Ј. Шафарик се, касније, позива на Добровског када у манастиру Кувеждину налази одломак књиге за коју мисли да одговара оној из Бодлеанске библиотеке, — приписује га Вуковићевој штампарији и датира 1527. годином.⁵ Њему тада још нису биле познате књиге *Молитвеника—Зборника* Божидача Вуковића из 1520. и 1536, пошто издање из 1527. доводи у везу са потоњим штампаним 1547. и 1560, које сматра за нова, прештампана.⁶ До данас још нико није видео егземплар из Бодлеанске библиотеке, о којем

² P. J. Šafarik, *Übersicht der slowenischen Kirchenbücher, welche vom Ende des fünfzehnten bis zum Anfange des siebzehnten Jahrhunderts in Venedig, Serbien, Walachien und Siebenbürgen in Druck erschienen sind*, Anzeiger Blatt für Wissenschaft und Kunst, Nro. XLVIII, Wiener Jahrbücher der Literatur, Bd. XLVIII, Oct—Dec. 1829, 10; Исти, *Geschichte der serbischen Literatur*, Prag 1865, бр. 218, стр. 259; И. Каратаев, *Хронологическая роспись славянских книг напечатанных кирилловскими буквами 1491—1730*, Санктпетербург 1861, бр. 16, стр. 4; Исти, *Описание славяно-русских книг напечатанных кирилловскими буквами, том I, с 1491 по 1652 г.*, Санктпетербург 1883, бр. 17, стр. 52—56; J. Badalić, *Jugoslavica usque ad annum MDC*, Baden-Baden 1966, br. 24, str. 35.

³ Ст. Новаковић, *Божидача Вуковића зборници за путнике*, Гласник Српског ученог друштва, књ. XLV, Београд 1877, 129—167; Љуб. Стојановић такође мисли да назив *Зборник* више одговара по свом разноводном књижевном садржају; уп. Љуб. Стојановић, *Старе српске штампарије*, Српски књижевни гласник, књ. VII, бр. 4, Београд 1902, 285—286.

⁴ J. Dobrowsky, *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Viindobonae 1822, P. XVI.

⁵ P. J. Šafarik, *Geschichte der serbischen Literatur*, бр. 218, стр. 259.

⁶ П. Ј. Шафарик, нав. дело, бр. 231, стр. 268 и бр. 236, стр. 271—272.

говори Добровски, нити било који други из године 1527, тако да за сад остаје неизвесно о којој се књизи тачно ради.

За прво издање ове Вуковићеве књиге сазнаће се тек од Ст. Новаковића. Он има највише заслуга за упознавање са овим ретким издањем, занимљивим по своме садржају и намени. Године 1877. Ст. Новаковић је посветио посебну студију овој књизи и разјаснио многе проблеме око њених каснијих прештампавања.⁷ То му је омогућио један добро сачувани, потпуни примерак, који је 1875. приспео у збирку старе београдске Народне библиотеке (бр. 44). Књига је, на жалост, изгорела 6. априла 1941. приликом бомбардовања Београда. Била је малог формата, 16° (129×90 мм) са 176 листова распоређених у 22 кватерниона.⁸ Из поговора на крају књиге⁹ сазнаје се да је Божидар Вуковић штампао поред црквених књига великим и књиге малим словима да би биле путницима удобније за ношење; штампар је јеромонах Пахомије од острва Диоклитијског језера; књига садржи *синаксар, часослов, молитве за различите потребе, акатист Богородици, славе и катавасије за велике празнике преко целе године*. Потом, Вуковић каже: „ . . . и пакы списахъ параклисе светымъ, по дѣнехъ седмичныхъ мољбны и слоужбоу свѣтаго въскрѣсенїа и нѣкаа житїа и моученїа изъврѣнїа свѣтїимъ въ двоѣ кнїгѣ.“ На крају стоји да је књига завршена лета 7029, одн. 1520, 6. марта, у Венецији.¹⁰

У поговору је изнет значајан податак — да су наведени састави штампани у две књиге. Прва је свакако садржавала *синаксар, часослов, молитве, акатист Богородици, катавасије и славе, неколико апокрифних састава и поговор, о чему је сведочио потпуни београдски примерак старе Народне библиотеке*. *Параклиси, житија и мученија изабраним светитељима нису, као што се види, ушла у прву књигу, па се само по себи намеће, будући да се у поговору каже да је наведени садржај штампан „в двоје кнѣгѣ“, да су они саставни део друге књиге*. Она је исто морала изаћи из штампе 1520, како стоји у поговору и морала је садржати све саставе који су били речени за обе књиге. У ствари, за обе књиге поговор је био исти.

⁷ Ст. Новаковић, *Божидара Вуковића зборници за путнике*, 129—167.

⁸ Исто, 133.

⁹ Ст. Новаковић објављује цео поговор а касније га преузимају И. Каратајев и Љуб. Стојановић. Уп. Ст. Новаковић, *нав. дело*, 133—135; И. Каратајев, *Описаније славјано-руских кнѣг*, бр. 17, стр. 52—56; Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд 1902, бр. 445.

¹⁰ Љуб. Стојановић тумачи да је година штампања била 1521. По њему, година од створења света 7029. и година од рођења Христа 1520. нису у сагласности јер је књига изашла месеца марта, када се према рачунању по византијској ери одузима од године од створења света 5508 година. Уп. Љуб. Стојановић, *Старе српске штампарије*, 285; Исто, *Стари српски записи и натписи*, књ. VI, Ср. Карловци 1926, 191. Међутим, овде је примењено мартовско рачунање јер је књига изашла почиње 1. марта, па се од 7029. одузима 5509. година. У том случају слажу се обе године и наведени индикт 10. У то време је Нова година у Венецији почињала 1. марта, те није ништа необично што је овако рачунање применио и Божидар Вуковић. Иначе, код Срба у средњем веку има примера употребе мартовског рачунања године. Уп. Ђ. Сп. Радојичић, *О штампарији Црнојевића*, Гласник Скопског научног друштва, књ. XIX, Скопље 1938, 149; исто, *Хронологија код Срба*, *Enciklopedija Jugoslavije*, 4, Zagreb 1960, 34—35.

Ст. Новаковићу тада није био познат ниједан примерак другог проширеног издања пре 1536. године, па је имајући пред собом прву, краћу верзију, дошао до закључка да је друга од „двоје книг“ са параклисима и житијима светитеља постојала самостално и да су касније обе књиге биле спојене у једну као посебно издање. Такво би било издање из 1536. године, коме је, највероватније, претходило већ једно спојено.¹¹ Овакво тумачење није било далеко од стварних чињеница. Једино што Новаковић није могао претпоставити да је Божидар Вуковић исте године, 1520, спојио саставе прве књиге са додатним текстовима и оформио другу књигу, коју помиње у поговору. Љуб. Стојановић је тачно уочио да је књига штампана у два издања, „једно опширније у тридесет и четири табака и друго краће од двадесет и два табака“,¹² а потом закључио да су оба издања, краће и пуније, штампани 1520. са истим поговором.¹³

Када је приступио штампању *Зборника*, Божидар Вуковић је, изгледа, од самог почетка имао у плану да одмах изда две књиге, јер иначе не би већ у првој помињао другу књигу. Или, још би се пре могло веровати да је током штампања прве књиге дошао на идеју да исту боље систематизује и прошири саставима параклиса, канона и житијима светитеља. Пошто је са првом већ био зашао у посао, или био при крају, он у поговру додаје: „... и пакы списахъ параклисе светымъ ...“. Наведени текстови ушли су у састав друге књиге, с тим што је делимично промењен редослед текстова. Додати састави, међутим, никада нису постојали као самостална целина, као посебна књига. Тираж прве књиге морао је бити веома мали, пошто је проширивањем издања новим садржајима већи део тиража прве књиге ушао у састав друге, уз већ поменути нов распоред састава и исти поговор. Како је то практично било изведено, показују сачувани примерци друге књиге *Зборника*.

У сарајевској Народној библиотеци чувају се две књиге које до изложбе о Божидару Вуковићу нису биле публиковане (R 6328 и R 6329).¹⁴ Примерак истог издања Универзитетске библиотеке у Београду (P 3006) у литератури се помиње као издање из 1527. године,¹⁵ као и софијски примерак из Народне библиотеке „Кирил и Методиј“ (PЦ 527).¹⁶ Егземплар, највероватније ове књиге, из

¹¹ Ст. Новаковић, *нав. дело*, 147—148.

¹² Љуб. Стојановић, *Старе српске штампарије*, 286.

¹³ *Исти, Прилози ка библиографији старих српских штампаних књига*, Глас Српске краљевске академије, LXVI, Београд 1903, 15—16.

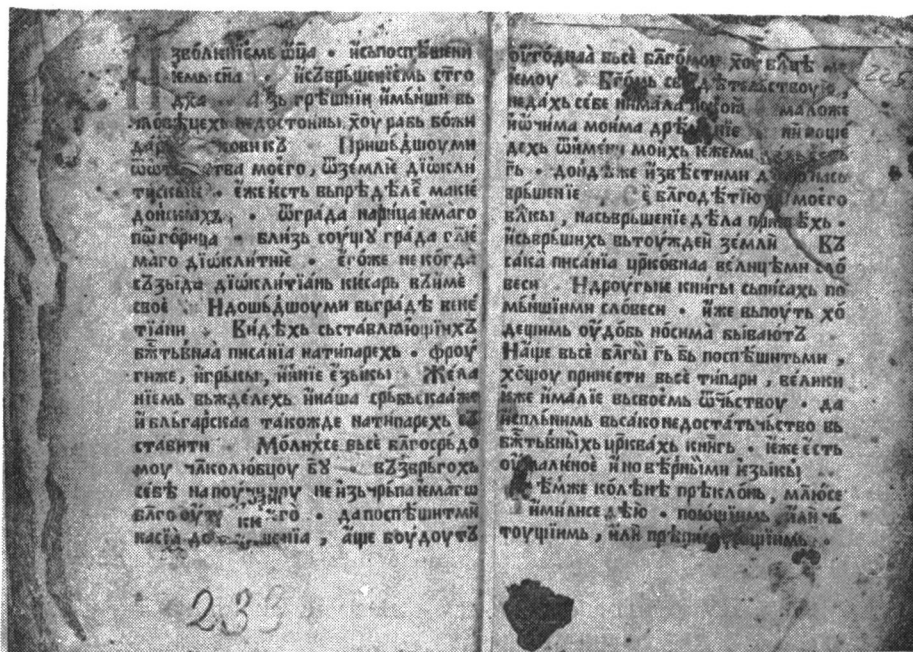
¹⁴ Р. Вујошевић, *Штампар војвода Божидар Вуковић Подгоричанин*. Каталог изложбе, Титоград 1981.

¹⁵ Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1974, 148, 231.

¹⁶ Б. Райков, *Опис на славјанските старопечатни книги от XV и XVI век в Народна библиотека „Кирил и Методиј“*, Известия НБКМ, Т. VII (XIII), София 1967, 235—236; Н. Атанасова, *Едно ценно венецианско издание на Божидар Вукович от началото на XVI в*, Известия НБКМ, Т. XVI (XXII), София 1981, 321—326.

библиотеке „Иван Вазов“ из Пловдива (РЦ 21), такође је датиран 1527. годином.¹⁷

Иако ниједан примерак друге књиге Зборника није потпун, они се узајамно допуњавају, тако да се издање може сагледати у целости. Поговор је добрим делом сачуван у сарајевском пример-

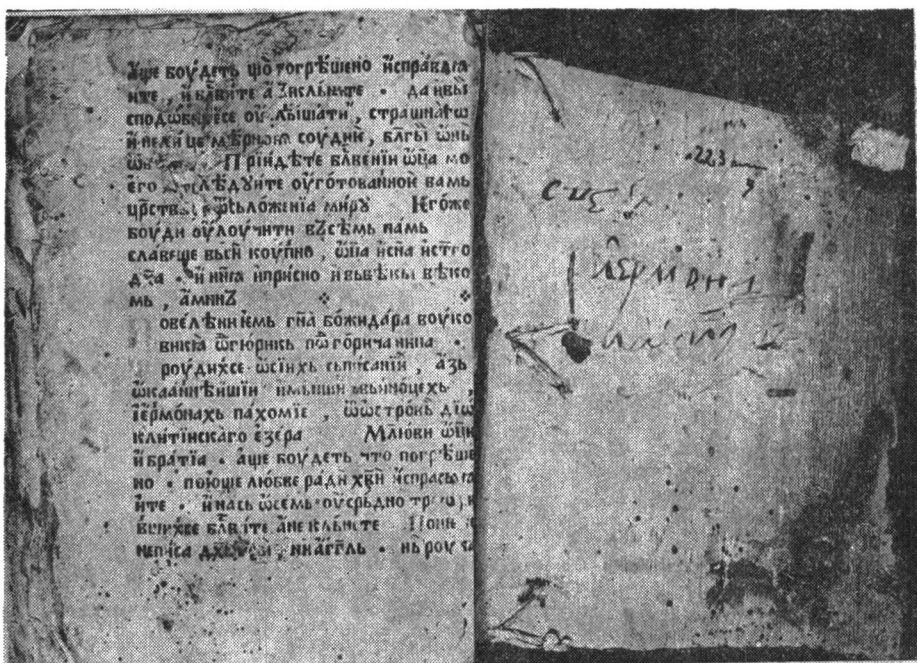

Сл. 1. Зборник за путнике Божидара Вуковића, II издање 1520. г. Београд, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Р 3006, л. 224б и 225

ку (R 6329) и примерку Универзитетске библиотеке у Београду (Р 3006) (сл. 1 и 2). Недостаје им сâм крај, где се наводи садржај и време изласка из штампе. Код оба примерка се у потпуности подударају текст и штампарски слог, а такође се слажу и са поговором који цитира Новаковић из прве књиге Зборника. Овде Божидар Вуковић још себе не назива војводом, као што ће то чинити у Зборнику 1536, а штампар је јеромонах Пахомије. Дакле, примерци су друго издање Зборника из 1520. године. Један добро очувани егземплар откривен је недавно у Венецији у библиотеци Марцијани.¹⁸ Књига има сачуван цео поговор, који је идентичан поговору прве књиге, те се још једном потврђује да је Божидар Вуковић за оба издања употребио исти поговор, издајући их

¹⁷ П. Атанасов, *Славјанската старопечатна сбирка на Народната библиотека „Иван Вазов“*, Библиотекар 2, Пловдив 1971, 44—45.

¹⁸ Књигу је у библиотеци Марцијани у Венецији (збирка Ђузепе Прага Rv 726) пронашла Р. Вујошевић, кустос Музеја и галерија Титограда. истражујући архивски материјал о Божидару Вуковићу. Идентификовала је издање и упоредила поговоре. Веома сам захвална колегиници Вујошевић, која ми је ове податке дала на располагање.

Сл. 2. Зборник за путнике Божидача Вуковића, II издање 1520. г. Београд, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Р 3006, л. 225б

истовремено. У прилог овоме иду и водени знаци хартије, који показују да су сви делови књиге из истог времена.¹⁹

Поступак у састављању садржаја прве књиге и додатог текста, који запрема дванаест штампаних табака, открива и сигнатура кватерниона. Приликом промене распореда састава неке свешчице су задржале своје старе ознаке, а неке су поново сигниране. Управо нумерација табака указује на начин прераспоређивања и спајања појединих целина. То се може пратити кроз четири наведена сачувана примерка (Табела I и II).

Од кватерниона \bar{a} (1) до \bar{f} i (13), закључно, тече део прве књиге са догматско-полемицим саставима о св. Тројици и православној вери, часословом, требничким саставима и акатистом Богородици. Следећа, 14. свешчица носи ознаку \bar{d} \bar{i} још увек крупним словима, као све претходне, и садржи текстове *Канона архан-*

¹⁹ Водени знаци папира Зборника за путнике из примерка Универзитетске библиотеке у Београду, на пример, у свим деловима књиге су истог типа и варијанти и идентични су истим знацима у *Служабнику Божидача Вуковића штампаном 1519. г.* у примерцима Народне библиотеке у Београду, И 2 и И 32: воловска глава млетачког типа са цветом и контрамарком „крст изнад угла“; теразије у кругу, тип Брике 2543 — 1514. г.; кардиналски шешир са цветом и контрамарком А, сл. тип Брике 3459 — 1522. г.; котва у кругу са звездом одозго и контрамарком АА, тип Брике 500 — 1512. г. и Мошин 843 — 1519. г. Уп. В. Мошин, *Водени знаци најстаријих српских штампаних књига*, Зборник Музеја примењене уметности 11, Београд 1967, 19—20, Т VI; Ch. M. Briquet, *Les filigranes*, T. I, Genève 1907; V. Mošin, *Anchor Watermarks*, Amsterdam 1973.

Т. II

Бгд.УБ Р 3006	Соф.Ким Рц 527.1	Сар. НБ Р 6329	Сар.НБ Р 6328	С а д р ж а ј	1520.г.
ЏТ	ЏТ		ЏТ	канони и параклиси светитељима	II књ.
К	К	К			
КА	КА	КА			
КБ	КБ	КБ	КБ	Житије св. Петке	
КГ	КГ	КГ	КГ	Мученије св. Ђорџа	
КА	КА	КА	КА		
КБ	КБ	КБ	КБ		
КС	ЏТ		ЏТ	Похвала часном крсту, Епистола цара Авагара, Чудо о светом убрису и др.	I књ.
КЗ	КЗ	К	КЗ		
Т	Т	Т	Т	Катавасије и славе за велике празнике преко целе године	
Т	Т	Т	Т		
без ознаке	без ознаке	без ознаке	без ознаке		
"	"	"	ЃТ		
"	"	"	ЃТ		
КГ	КГ	КГ		Стево апостола Павла о исходу душе, Причестне изабраним празницима, поговор	

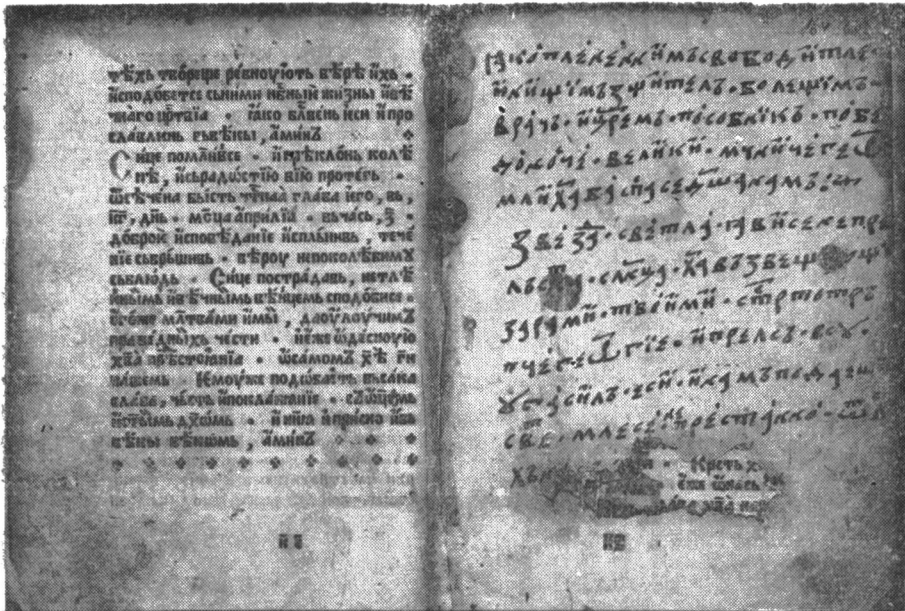
Житије св. Петке и Мученије св. Ђорђа запремају место до последњег листа 25 (к̄ѣ) свешчице. Блок текста од 14. до 25. кватерниона је нов у овој књизи.

Књига се наставља текстом *Похвале Часном крсту*, који је у првој књизи почињао у 19. (д̄ї) свешчици. У софијском и сарајевском (R 6328) примерку овај кватернион је задржао стару сигнатуру д̄ї, онакву каква је била отиснута за прво издање, иако је сада 26. по реду (сл. 4 и 5). У примерку из Универзитетске библиотеке је на истом месту дошло до исправке — к̄ѣ, пошто је то 26. свешчица (сл. 6). У другој сарајевској књизи (R 6329) недостају листови са ознакама ове свешчице, али зато следећа, 27. по реду, носи стару сигнатуру к̄, коју је имала у првом издању *Зборника* (сл. 7). У 19. и 20. табаку прве, а у 26. и 27. табаку друге књиге налазе се текстови апокрифног садржаја: *Похвала Часном крсту*, *Епистола цара Авгара*, *Чудо о светом убрису и керамици*, имена *Господња и Богородичина* и *Кратко сказаније о рођењу Богородице*.

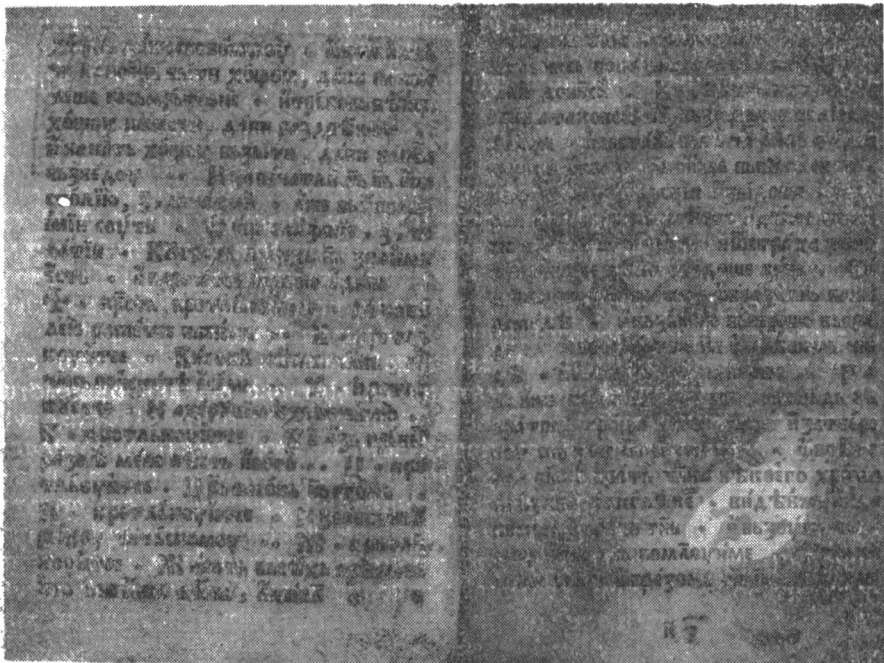

Сл. 5. Зборник за путнике Божидара Вуковића, II издање 1520. г. Сарајево, Народна и универзитетска библиотека СР БиХ, R 6328

До краја ће књигу попунити текстови, одн. табаци прве књиге: *Катавасије и славе за велике празнике преко целе године*, *Слово апостола Павла о исходу душе*, *Причестне изабраним светелима* на грчком језику и поговор на крају. *Катавасије и славе* заузимају пет кватерниона. У првој су запремале место од 14. (д̄ї) до 18. (н̄ї) закључно. Овде су пребачене на место 28. до 32. табака, али нису тако и сигнирани. Прва два је штампар означио

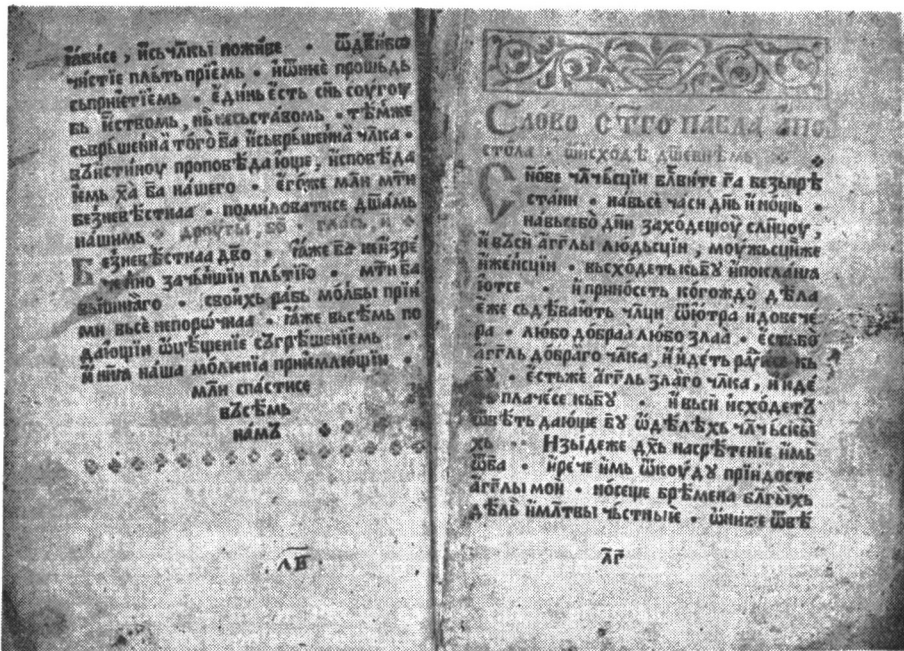
Сл. 6. Зборник за путнике Божидара Вуковића, II издање 1520. г. Београд, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Р 3006, л. 163б и 164

Сл. 7. Зборник за путнике Божидара Вуковића, II издање 1520. г. Сарајево, Народна и универзитетска библиотека СР БиХ, R 6329, л. 122 (у ознаци кватерниона мастилом касније дописано 5).

са $\bar{\text{I}}$, а три је оставио без нумерације (сл. 8). Највероватније да је Божидар Вуковић, штампајући табакe за прву књигу, издвојио табакe за другу и условно их сигнирао са $\bar{\text{I}}$, или оставио без ознаке, пошто још није знао који ће бити по реду. Ипак једна од ових необележених свешчица, изузетно у примерку из Сарајева (R 6328), носи своју стару ознаку $\bar{\text{z}} \bar{\text{I}}$ (16) (сл. 9). Тек је 33. свешчица означена како треба са $\bar{\text{I}}$ (сл. 10). Међутим, Слово апостола Павла, које је у првој књизи пало на почетак 21. свешчице, у еземплару друге књиге Зборника из библиотеке у Сарајеву (R 6329) има стару сигнатуру $\bar{\text{ka}}$ (21), која се јасно види, иако је део листа отцепљен (сл. 11). Трагови нумерација кватерниона првог издања Зборника присутни су у другој књизи као последица спајања табакe и прављења новог распореда саства, када у свим примерцима књига није постигнута уједначеност.

Друго издање Зборника завршава се 33. свешчицом и броји укупно 34 кватерниона, јер прве две свешчице имају исту ознаку. Издање је за 12 табакe веће од првог, онолико колико запремају додати текстови.

Сл. 10. Зборник за путнике Божидара Вуковића, II издање 1520. г. Београд, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Р 3006, л. 2186 и 219 (кватернион $\bar{\text{I}}$ накнадно означен мастилом).

После дуже паузе Божидар Вуковић се, поново, 1536. подухвата већег посла на издавању књига. Прво излази ново издање Зборника, а исте године већ почиње да ради на двама обимним књигама — Октоиху петогласнику (завршена 1537) и Празничном минеју (завршен 1538).

Трећу књигу Зборника за путнике Божидар Вуковић је довршио 26. априла 1536. године. Поновио је другу књигу са мањим проширењима текста и неколико нових, крајних састава на крају. Изостављено је Слово апостола Павла, а поговор је проширен и измењен новим подацима. Делом због додатака, а делом због померања у слогу, књига је нарасла за 4 табака и укупно броји 38 свешчица.

Сл. 11. Зборник за путнике Божидара Вуковића, II издање 1520. г. Сарајево, Народна и универзитетска библиотека СР БиХ, R 6329, л. 166

Штампар ове књиге, јерођакон Мојсије из Будимље, прештампао је првих 15 и 11 крајњих табака. У овом делу текст је проширен, штампарски слог углавном прати свој предлог, илустрације су исте, само се заставице не налазе на истим местима и наслови су сложени другачијим словима.

Новоотиснути део књиге, од \bar{a} (1) до \bar{e} \bar{i} (15) кватерниона, већи је за две свешчице, због проширивања текста.²⁰ После требничких састава, који се у овом издању завршавају са 15 (\bar{e} \bar{i}) свешчицом, наставља се текст претходног издања. Међутим, тај део није поново отиснут, већ су убачени табаци штампани 1520, и то они којим је допуњено друго издање Зборника. До овог закључка дошао је већ Љуб. Стојановић, анализирајући примерак

²⁰ Ст. Новаковић, нав. дело, 140—141; Љуб. Стојановић, Прилози ка библиографији, 17.

Т. III

Сарајево НБ Р. 77	Нови Сад МС РР Ср I 1.1.1.	Левинград ЛВ I 5.20	С а д р ж а ј	1536. г.
А			Догматско-полемички састави календар часослов	1536. г.
Б				
Г				
Д		А		
Е	е			
С	с			
З	з	з		
И	и	и		
О	о	о	требнички састави (молитве, тропари и др.)	
П	п	п		
Л	л	л		
Без ознаке	В	В		
Г	Г	Г		
Д	Д	Д		
Е	Е	Е		
Ж	Ж	Ж		
З	З	З		
И	И	И		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О	О	О		
П	П	П		
К	К	К		
Л	Л	Л		
М	М	М		
Н	Н	Н		
О</				

Т. IV

Сарајево НБ Р 77	Нови Сад МС РР Ср I 1.1.1.	Ленинград ПБ I 5.20	С а п р ж а ј
КА	КА	КА	Житије св. Петке Мученије св. Ђорџа
КБ	КБ	КБ	
КГ	КГ	КГ	
КА	КА	КА	
КБ	КБ	КБ	
КИ	КИ	КИ	Похвала Часном крсту, Епискола цара Авагара, Чудо о светом убрису и др. ----- 1536. г.
КД	КД	КД	Катавасије и славе за велике празнике преко целе године
Л	Л	Л	
ЛД	ЛД	ЛД	
ЛВ	ЛВ	ЛВ	
ЛГ	ЛГ	ЛГ	
ЛА	ЛА	ЛА	
ЛЕ	ЛЕ	ЛЕ	
+	+	+	
ЛС	ЛС	ЛС	
ЛЖ	ЛЖ	ЛЖ	
			Опело на грчком језику Трипелд изабраним празницима Пасхалија с луновником Поговор

* Словне бројне вредности којима су обележени кватерниони на табелама односе се на лист 1а и 8б у свешцици. Празно место значи да лист у примерку недостаје.

старе Народне библиотеке у Београду (бр. 153) и оно што је о том издању рекао Ст. Новаковић.²¹

Јасно је да је овај део тиража из 1520. преостао и да је сада употребљен за ново издање. Када су за другу књигу припајани нови састави, одн. табаци, о чему је напред било речи, вероватно је **понестало штампаног текста** прве књиге, чији је тираж већ био издвојен. Тада је један део додатог текста остао и сада је после 16 година поново искоришћен. У прилог овоме тврђењу иду и водени знаци хартије, који показују да употребљени папир није из истог времена. Наиме, папир који је користио јерођакон Мојсије је из 1536. године и идентичан је папиру на коме су штампани *Октоих петогласник* (1536—1537) и *Празнични минеј* (1536—1538). Хартија са раније отиснутим текстом, међутим, има филигране који одговарају истим у *Служабнику* (1519) и *Псалтиру с последовањем* (1519—1520).²²

Комбиновање новоштампаног текста са деловима из старијег издања изражено је и у нумерацији кватерниона. Дobar преглед пружају примерак сарајевске Народне библиотеке (R 77) и егземплари из Библиотеке Матице српске у Новом Саду (PP Ср I 1.1.1) и Државне библиотеке у Лењинграду (I 5. 20). Са мањим недостацима то су скоро комплетно сачуване књиге.²³ Ни у једној од ових књига није се, међутим, очувао цео поговор.

Првих петанаест свешчица сигнирано је крупним словима без титла (Т. III). Иза тога следи свешчица са ознаком $\dot{\text{d}}\text{r}$ (14) у сарајевском и Матичином примерку, која одмах показује њену припадност старијем издању (сл. 12). Она је тада била 14. по реду. Почиње илустрацијом арх. Михаила и каноном истом светитељу, којим је почињао сегмент текстова канона, параклиса и житија у проширеном издању из 1520. године. Примерак из Публичне библиотеке „Салтиков-Шчедрин“, међутим, на словима ба и 8б истог кватерниона носи ознаку \sim (12). Исти је случај са књигама које описују Љ. Стојановић²⁴ и Ст. Новаковић.²⁵ Следећа свешчица у свим наведеним примерцима означена је r (3) (сл. 12). Зашто су на овакав начин обележени кватерниони — тешко је за сада наћи прави одговор.

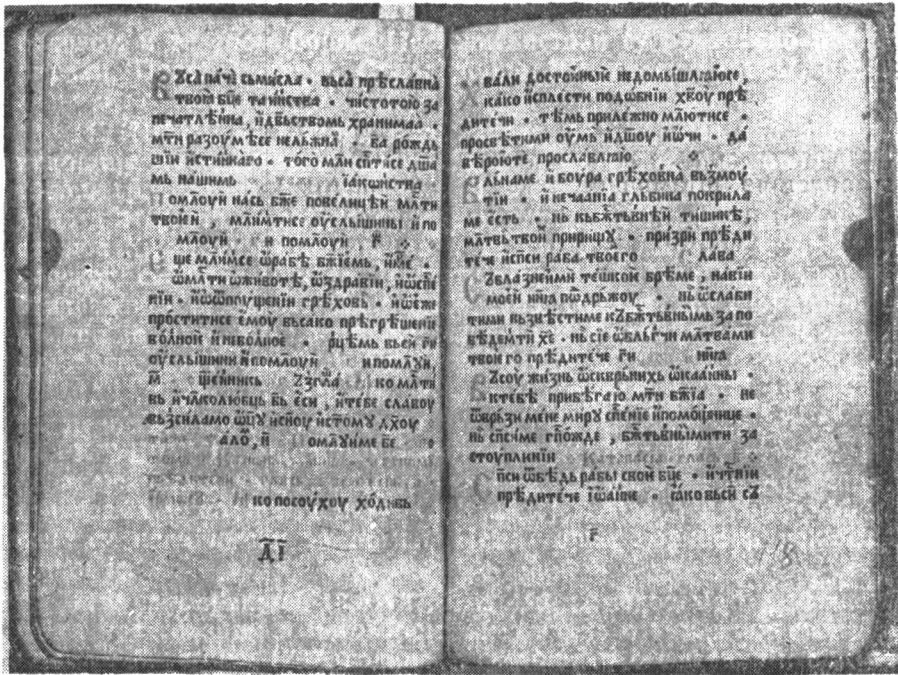
²¹ Љуб. Стојановић, *Прилози ка библиографији*, 18.

²² Некомплетан примерак *Зборника* из 1536. г. у Колендићевој збирци (б. б.) из Народне библиотеке у Београду има у делу штампаном 1536. г. неке водене знаке идентичне онима у *Празничном минеју* и *Октоиху петогласнику*: воловска глава с крстом одозго и змијом око мотке, тип Брике 15380 — 1525/1526. г.; котва у кругу са звездом одозго и контрамарком ЗВ, сл. Мошин 929 — 1535. г.; котва у кругу са звездом одозго и контрамарком АS, Брике 511 — 1535. г. Уп. В. Мошин, *Водени знаци најстаријих српских штампаних књига*, 20—21, Т. VIII и IX; Ch. M. Briquet, *Les filigranes*, T. IV; V. Mošin, *Anchor Watermarks*.

²³ Љ. Поповић—Б. Чулић, „Зборник за путнике“, Библиотекар 1—2, Београд 1952, 28—30; В. И. Лукьяненко, *Издания кириллической печати XV—XVII вв. (1494—1688) для южных славян и румын*. Каталог книг из собрания Государственной публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, Ленинград 1979, бр. 16, стр. 45—48.

²⁴ Љуб. Стојановић, *Прилози ка библиографији*, 18.

²⁵ Ст. Новаковић, *Зборници за путнике*, 137, 145.

Сл. 12. Зборник за путнике Божидача Вуковића, 1536. г. Сарајево, Народна и универзитетска библиотека СР БиХ, R 77, л. 1176 и 118

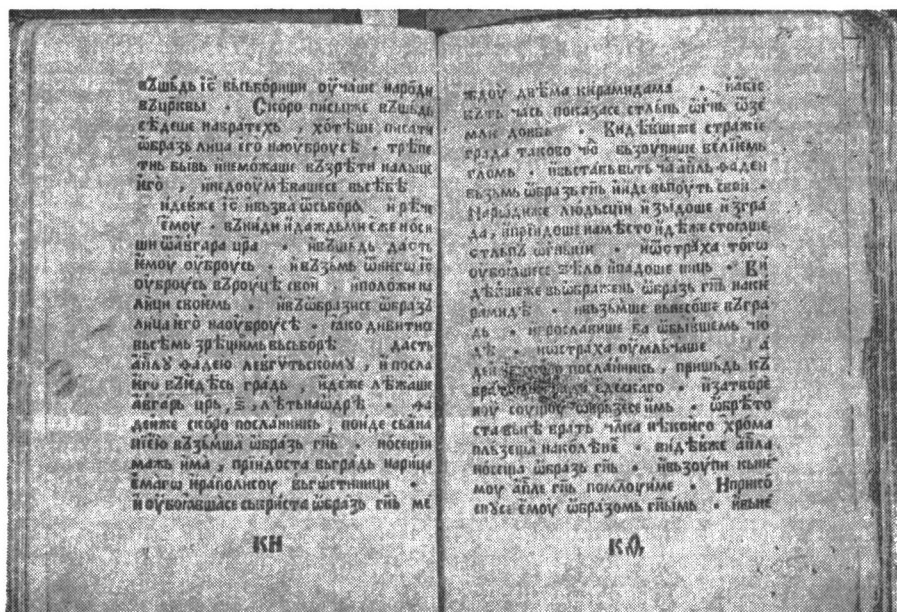
Наредни табак има непромењену бројну вредност из претходног издања $\tilde{s} \tilde{i}$ Од 16 ($\tilde{s} \tilde{i}$) до 25 ($\tilde{k} \tilde{e}$) кватерниона теку састави, одн. табаци из друге Вуковићеве књиге све до завршетка Мученија св. Ђорђа. Сви табаци су нумерисани малим словима са титлама.

Убачени део старог издања смењује, без прекида, штампани блок из 1536. од табака сигнираног са КН, који је заиста 28. по броју (Т. IV). Редослед кватерниона до 37. ($\tilde{l} \tilde{z}$), завршног, није поремећен (сл. 13 и 14).

У овој књизи састави теку по реду који је установљен у другом, проширеном издању Зборника, док сигнатуре кватерниона, као што се види, имају поремећен редослед у низу, јер се уметнути део из претходног издања није могао да усагласи са својим, већ раније нумерисаним табацима. Отуда иза 15. следи 14. свешчица, а иза 25. долази 28.²⁶

Са трећим издањем Зборника за путнике 1536. године књига је добила свој коначни облик. Дефинитивно су одабрани и распоређени састави. Управо допуњавања и прераспоредивања која се прате кроз три издања наводе на закључак да су редакцијске интервенције и формирање књиге потекли из штампарије Божидача Вуковића. Ипак, можда треба помишљати на могућност утицаја грчких штампаних књига, и то венецијанских издања, које су

²⁶ Ово је навело Новаковића и Каратајева на закључак да табаци недостају. Уп. Ст. Новаковић, *нав. дело*, 137; И. Каратаев, *Описание*, бр. 26, стр. 78.

Сл. 13. Зборник за путнике Божидара Вуковића, 1536. г. Сарајево, Народна и универзитетска библиотека СР БиХ, R 77, л. 204б и 205

Сл. 14. Зборник за путнике Божидара Вуковића, 1536. г. Нови Сад, Библиотека Матице српске, РР Ср I 1.1.1, л. 280б и 281

могле послужити као узор, нарочито ако се има у виду Вуковићева повезаност са грчком колонијом и активно учествовање у Братству Грка у Венецији.²⁷ Доказана је, на пример, зависност једног броја дрворезних илустрација у књигама Божидара Вуковића од грчких икона из цркве San Giorgio dei Greci у Венецији.²⁸

Књига Зборника појавиће се у оваквом избору и облику још два пута у издањима Божидаревог сина Вићенца Вуковића, 1547. и 1560. године, а затим и у издању Јакова из Камене Реке 1566. Једино је илустративни материјал допуњаван и размештан, али је у основи коришћен репертоар установљен у Божидаревим књигама. Зборник је прва књига Вуковићеве штампарије која је поред заставица и иницијала добила и илустрације. Очигледно, судећи по понављањима издања, књига је била веома популарна и тражена, свакако захваљујући занимљивом садржају и допадљивој графичкој опреми.

У односу на средњовековну традицију, књига није била уобичајена по избору састава осмишљених у самосталну целину. Текстови се могу појединачно наћи у српском рукописном наслеђу, али не у овом избору и овако систематизовани.

Зборник садржи текстове потребне сваком хришћанину (часослов, календар, изабране молитве за свакодневне потребе). У другом издању допуњен је житијима, канонима и параклисима великих светитеља источне цркве (*канони и параклиси Богородици, арханђелу Михаилу, Јовану Крститељу, св. Николи, св. Илији и житија св. Петке и св. Ђорђа*). Текстови су оживљени дрворезним иконицама поменутих светитеља и илустрацијама кључних догађаја из библијске историје (*Благовести, Распеће, Вазнесење*). Интересовању за књигу свакако су допринели и апокрифни састави, „отречени“ — непризнати од званичне цркве, који ближе објашњавају поједина места из *Новог завета, живота Христа, Богородице и неких светитеља (Епистола цара Авгара Христу, Чудо о светом убрису и керамиди, Слово апостола Павла)*.

У целини, књига је тип зборника са мешовитим садржајем, оживљена специфичним избором, слободније компонована према потребама и интересовању читалачке публике. Њена функција превазилази искључиво црквене оквире.²⁹ Могло би се рећи да је Зборник за путнике Божидара Вуковића прва књига која има ширу практичну и друштвену примену. Оваквим избором састава, издвојених из велике рукописне баштине средњег века, добијен је користан приручник најпотребнијих текстова и радо читаних штива, управо оно што је одговарало духу новог времена, када књига постаје својина већег броја људи.

²⁷ С. Петковић, *Порекло илустрација у штампаним књигама Божидара Вуковића, Зборник за ликовне уметности* 12, Нови Сад 1976, 123—125; А. Скворан, *Војвода Божидар Вуковић — Dionisio della Vecchia, гасталд Братства св. Ђорђа грчког у Венецији, Зограф* 7, Београд 1977, 78—84.

²⁸ С. Петковић, *нав. дело*, 126—134.

²⁹ Љуб. Стојановић, *Старе српске штампарије*, 286.

Katarina Mano-Zisi, Beograd

BOŽIDAR VUKOVIĆ'S PAPERS FOR TRAVELLERS IN VIEW OF THE
COPIES PRESERVED

Summary

Božidar Vuković, one of the most prolific printers of old Yugoslav Cyrillic books in Venice in the first half of the 16th century, printed in 1520 a book of a small format known as *The Prayer Book*. In 1877, Stojan Novaković was the first to give it the more appropriate name of *Papers for Travellers* when he published the only copy of the first edition of this book known. However, in the afterword, in addition to the chapters in this first, shorter version of the *Papers*, Božidar Vuković also cites texts which, according to his words, he added and published all together in two books on March 6, 1520 in Venice.

Since only a small number, mainly of incomplete copies of these books have been preserved, particularly those which have all the cited texts, the afterword created the dilemma whether the added texts existed as a separate whole or whether all the texts were later joined into one book, while some of their preserved fragments were held to be from the re-edition of 1536.

On the basis of four incomplete copies which complement each other, it was possible to reconstrue the second expanded edition as a whole, as well as its relation to the first one and the later re-edition of 1536. Namely, Božidar Vuković published two books with the same afterword at the same time, though he added new texts and made a better systematisation of the material only in the second book. The procedure by which the first book was joined to the additional texts (twelve signatures) is revealed by the numeration of the quaternion. Some of the booklets from the first edition issue retained their old signs while others were given new ones. The change in the order of the texts led to unevenness in the numeration of signatures and disrupted the order in the series.

When Božidar Vuković repeated the second, expanded edition of the *Papers for Travellers* in 1536, not all the parts of the book were reprinted, but, rather, the signatures left over from the 1520 edition were used, those by which the second edition of the *Papers* was expanded. The combining of the newly printed texts with parts of the older edition is also evident in the numeration of the booklets. The order of numeration of the signatures in the series is disrupted here as well since portions of the previous edition could not be brought into accord with the previously designated booklets.

